

GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA URFA'DA TİCARET

Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER*

Öz

Gümrük, günümüzde ticari alışverişin devlet sınırlarını geçme aşamasıyla ilgilidir. Ancak vergilendirmenin kolay ve az masraflı şekli olarak gümrük, sanayi öncesi ekonomilerde “bölgeler” ve “şehirler arası” ticari mübadelede de eski ve yaygın bir uygulamanın konusu olmuş bir vergidir. Gümrüklendirme yapılırken genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire oluşturur; bu dairenin dışından gelen mal, eğer şehir veya çevresindeki bölge içinde satılacaksa gümrüklendirilir, satılmayıp transit geçecekse, sadece bâc alınır. Gümrük dairesinin içinde yer alan ticari mübadele gümrük ödenmezdi. Görüldüğü gibi, gümrük vergisi bir malın nakliyle ilgilidir. Yani bir gümrüklendirme dairesi içinde üretilip ve yine orada tüketilen bir maldan bu tür vergi alınması söz konusu değildir. Urfa gümrüğü, Urfa şehri Osmanlı coğrafyasında ülkenin iç kısmında kaldığı için gümrük de bir “iç gümrük” statüsündeydi. Bundan dolayı genellikle ülke içinden ve daha çok da çevre eyalet ve sancaklardan tüccarlar gelmekteydi. Defterlerde tutulan kayıtlar da bunu göstermektedir.

Bu anlamda bakıldığında Urfa iç gümrüğüne mal getiren kervanlar ürünlerini bir kısmını burada satarlarken bir kısmı da Halep tarafından gelenler Mardin ve Diyarbakir taraflarına; Mardin ve Diyarbakir taraflarından gelenler de ürünlerini Halep taraflarına geçirmişlerdir. Bâc alınan ürünlerin buradan transit geçtiği bilinmektedir, ayrıca transit geçen büyük kervanların sahiplerinin isimleri de kaydedilmiştir. Bu defterlerdeki ürün kompozisyonu değerlendirilerek, dönemin ticaret hacmini çıkarmaya çalıştık.

Bunu yaparken pamuk ve tekstil ürünleri, sanayi ürünleri ve diğer ürünler başlıkları altına en çok giren ürünleri tek tek dökümünü verdik ve tablolar halinde gösterdik.

Anahtar kelimeler: Gümrük, Urfa, Harran Kapı, Ticaret.

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, meuner@gmail.com

Trade In Urfa In The First Half Of The 18th Century According To Customs Records

Abstract

Customs is about trade crossing the state boundaries. However, as the easier and less expensive version of taxing, customs is a tax that was a part of an old and common practice in inter-region and interurban commercial exchange in pre-industrial economies. This taxing is executed by usually a taxing office in a big city. The office determines a boundary that includes the city center and nearby villages and sometimes little towns. The goods that come outside this boundary were taxed if they were to be sold in the city or its nearby region; if the goods were to be pass in transit and not sold, only "bâc" tax was charged. Commercial exchange taking place within this section did not require any tax payment. Customs duty is about the transportation of goods. Therefore, the tax was not to be applied to goods produced and consumed within the customs boundaries. Urfa customs was counted as a "domestic customs" since the city Urfa was located within the Ottoman state boundaries. Hence, merchants within the country, mostly from nearby provinces and districts went there according to the customs records.

The caravans that transported goods to Urfa customs sold some of their goods in Urfa while some who came from Aleppo sold some of their goods around Mardin and Diyarbakir. Those came from Mardin and Diyarbakir took their goods to Aleppo. The goods for which "bâc" tax was charged passed in transit and the names of those who own those big caravans that passed in transit were recorded. The attempt is to determine the size of the trade of the era by examining the compositions of goods that are recorded. The most important goods of the main categories of cotton and textile goods, industrial goods and other goods are listed and presented in tables.

Keywords: Customs, Urfa, Harran Gates, Trade.

Makaleye başlamadan önce makalenin temel kaynaklarını teşkil eden Urfa gümrük defterleriyle ilgili bir hususu belirtmem gerekir. Bu defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mehmet Genç Hoca'nın işaret ettiği bazı "fon"ları tarayarak ulaşabildim.¹ Bunlar da 1148/1735 ve 1153/1740 yıllarına ait olmak üzere sadece 30 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadırlar. Konu ile ilgili arşivde yaptığım bütün araştırmalarıma rağmen maalesef defterlerin tam koleksiyonunu bulamadım. Bundan dolayı bu çalışmada Urfa'da ticari mal kompozisyonu ile ilgili yapacağımız değerlendirmeler bu defterlerin verileri ile sınırlı olacaktır.

Şehre giren ticari ürünlere geçmeden önce, Urfa'nın ticari konumu hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Urfa, Musul-Urfa-Halep kervan yolu üzerindeki konumu ile bölgede ticari faaliyet içinde merkezi ağırlık taşımaktaydı. Zira Diyarbakir'den gelen, oradan Mardin ve Musul yoluyla Urfa'ya ulaşan ve oradan da Haleb'e giden ya da tersine işleyen bu ticari sistem içinde dolaşan mallar, bu şehirlerin ekonomik hayatına büyük bir canlılık getiriyordu. Tüccarlar bu yollar üzerinde

¹ Bu vesileyle Hoca'ya teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

bulunan şehirlerde bazı mallarını satma ve yeni bir kısım mallar satın alma imkânı bulabiliyorlardı. Ayrıca bu şehirlerden başka şehirlere götürdükleri ticari mallar için de buraların transit geçiş kolaylıklarından yararlanıyorlardı. Pek tabii olarak bütün bu faaliyet merkezi yönetimin düzenlediği kanunlarla yürütülmekte idi. Devletin sağladığı güvenlik karşılığında bu ticari faaliyette bulunanlardan belirli miktarda vergi almaktadır.

Bilindiği üzere gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sırasında alınan vergilere “gümrük resm-i” denilir.

Günümüzdeki uygulamayı ifade eden bu tarif, sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine almaktaydı. Dolayısıyla dış gümrükler yanında iç gümrük sistemi de vardı. İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Halep, Şam, Bağdat gibi liman ve büyük şehirler dışında Sofya, Filibe, Niş, Tokat ve Urfa gibi ikinci derecede şehirlerde de iç gümrük bulunuyordu.²

Gümrüklendirme, yer ve zamana göre değişse de, genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire teşkil eder; bu dairenin dışından gelen mal, eğer şehir veya çevresindeki bölge içinde satılacaksa gümrüklendirilir, satılmayıp transit geçecekse, sadece “bac” alınır.³

İncelediğimiz dönemde Urfa ve bölgesinde ticarî alanda çok geniş bir mal kompozisyonu görülmektedir. Bunların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Pamuklu kumaşlar, sabun, boya, şap gön, bakır, kına, kürk, ketân, lüle vb. Burada sayılmayan mallardan da aşağıda yıllık mal tasnifleri yapılırken bahsedilecektir.

Bu mal kompozisyonunda pamuklu ürünlerin baş sıralarda yer aldığı görülüyor. Aşağıda bu ticari mallar tek tek ele alınacak ve şehre giren malların miktarları tablolarla gösterilecektir.

I. Pamuk ve Tekstil Ürünleri

Bilindiği gibi, pamuklu dokumaların Osmanlı toplumunda giyim-kuşamda ve döşemelik olarak pek geniş bir kullanım alanı vardı. Sarıklarda ve kadın başlıklarında kullanılan tül ve tülbent çeşitlerinden, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil ve yağlıklardan hamam peştamalı ve havlulara, yastık ve minderlerden duvar ve kapı askı ve perdelerine kadar çok çeşitli eşya ve pamuklu bez ve kumaşlardan yapılırdı.

Bu dönemde pamuk, Anadolu'nun hemen her tarafında yetiştirilmekteydi. Urfa'da ise özellikle şehir, Colab ve Bozabad nahiyelerinde ekiliyordu. Ancak bu adı geçen yerlerde yetişen pamuk şehrin ihtiyacını karşılamıyor olacak ki dışarıdan da şehre pamuk girişi yapılmaktadır.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 196.

³ Gümrük konusunda bkz. Genç, *a.g.e.*, s. 196-202; Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümrük; (Osmanlılarda Gümrük)”, *DİA.*, XIV, s. 263-268.

Tablo-I: Şehre Giren Pamuk Miktarının Yıllara Göre Dökümü:⁴

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Pamuk	-	-	95	87	-	-	182	Batman
Pamuk	-	-	-	5	-	-	5	Deve yükü
Pamuk	2	11	18	-	7	-	38	Yük

1148/1735 yılında Musullu tüccarların 2 yük pamuk getirip satmışlardır.⁵

1149/1736 yılında Diyarbekirli tüccarların 1 yük, Musullu tüccarların 2 yük ve Mardinli tüccarların ise 6 yük pamuk şehirden transit olarak geçirdikleri anlaşılıyor.⁶

1150/1737 Karaköprülü tüccarlar 12 yük pamuk; Behisnili tüccarlar 16 batman pamuk şehre getirdiler ve sattılar.⁷ Musullu tüccarlar ise getirdikleri 6 yük pamuğu satmadıkları için şehirden başka yere götürdüler.⁸

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 5 deve yükü pamuk getirip burada satmışlardır.⁹

1152/1739 yılında Germuşlu tüccarlar 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.¹⁰

1150/1740 yılında ise işlenmemiş pamuk girişi görülüyor. Urfa'da da pamuk yetiştirildiğinden dolayı uzak beldelelerden buraya işlenmemiş pamuk girişi çok fazla olmamıştır.

1. Çit ve Diğer Bez Çeşitleri

“Çit” bir çeşit pamuklu basmadır. Bu çeşit kumaş Osmanlı ülkesinde imal ediliyordu. Genel olarak çit olarak tarif edildiği gibi, imal edildiği şehrin ismini de alıyordu. (Halep çiti, Diyarbekir çiti). Pahalı nakışlı, ipekli ve pamuklu kumaşların bir taklidi olarak halk arasında basmalar, XVI. yüzyıldan sonra geniş bir tüketim konusu olmuştur. Kadın şalvarı, yatak örtüsü, yastık yüzü ve entari olarak çok çeşitli yerlerde kullanılmaya başlayan basma, Ortadoğu'da çok erkenden bilinir. Tahta bloklarla pamuklu üzerine renkli desenler basmadan ibaret olan bu teknik, endüstri öncesi ekonomide geniş Pazar için toptan üretim şekillerinden biri olarak yayılmış görünmektedir. Diğer bezler halkın farklı giyim ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır.

⁴ BA., D.BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵ BA, D. BŞM, Nr. 1949, s. 2.

⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

⁷ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 4, 15.

⁸ BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8.

⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 88.

¹⁰ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

Tablo-II: Şehre Giren Pamuklu Ürünlerin Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Çit	-	235	270	80	80	60	875	Top
Çit	-	-	-	221	-	-	221	Küçük
Çit	267	254	653	749	391	568	2882	Parça
Çit	-	-	-	-	-	147	147	Batman
Diyarbakir Çiti	-	-	-	-	20	-	20	Top
Diyarbakir Çiti	-	-	8	-	-	-	8	Parça
Bez	-	-	-	660	-	900	1560	Parça
Ham bez	6	250	421	200	1648	568	3093	Top
Ham bez	-	-	-	-	551	-	551	Parça
Ham bez	-	15	-	-	-	-	15	Batman
Has bez	36	-	-	-	-	-	36	Parça
Has bez	6	-	-	-	-	-	6	Top
Kara bez	3040	-	1710	13890	573	-	19213	Parça
Kara bez	-	-	5480	-	437	-	5917	Top
Kırmızı bez	-	-	2537	258	300	4	3099	Parça
İplik carı	-	-	-	-	20	-	20	Adet
İplik	-	17	2	-	62	10	91	Batman
Kırmızı iplik	-	5	10	-	-	-	15	Batman

Tabloda görülen tekstil ürünlerini şehre getirip satan tüccarların ait oldukları şehirler ve getirdikleri mal miktarları da tespit edilebilmektedir. Bunlardan 1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 66 parça çit, 36 parça has bez ve 6 top ham bez getirdikleri ve tamamını da burada sattıkları görülüyor.¹¹

1149/1736 yılında Behisnili tüccarlar 159 top çit, 15 batman ve 87 top ham bez ile 17 batman iplik, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 54 top ham bez, Palulu tüccarlar 92 parça çit, Antepli tüccarlar ise 38 parça çit şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.¹²

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 46 top çit, Maraşlı tüccarlar 210 top ve 154 parça çit, Diyarbakirli tüccarlar 8 parça çit ve Behisnili tüccarlar da 67 parça çit, Karaköprülü tüccarlar 16 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 145 top ham bezi şehre getirdiler ve sattılar.¹³

1151/1738 yılında Maraşlı tüccarlar 180 parça çit, Behisnili tüccarlar 83 top ile 70 parça çit, Diyarbakirli tüccarlar 6 top bez, 2 batman iplik, Karaköprülü tüccarlar 18 parça kırmızı bez; Behisnili tüccarlar 200 top ham bez;

¹¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2.

¹² BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 10.

¹³ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

Halepli tüccarlar ise 160 parça bez, 412 parça kara bez getirdikleri ve burada sattıkları, yine Halepli tüccarların 126 parça kara bezi satmayıp başka yere götürdükleri anlaşılıyor.¹⁴

1152/1739 yılında Behisnili 140 parça çit, Antepli tüccarlar 120 top çit, Maraşlı tüccarlar 124 parça çit ve Musullu tüccarlar ise 20 top Diyarbakir çiti, Gergerli tüccarlar 1648 top ham bez, 18 batman iplik, Behisnili tüccarlar 270 top ham bez; Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 44 top ham bez; Halepli tüccarlar 2 yük bez; Birecikli tüccarlar 2 merkep yükü bez ve Germuşlu tüccarlar ise 2 yük pamuk şehre getirdikleri ve burada sattıkları kaydediliyor.¹⁵

1153/1740 yılında Behisnili tüccarlar 381 parça çit, 92 parça bez, 10 batman iplik, Maraşlı tüccarlar 187 parça çit, Gergerli tüccarlar 271 ham bez ile 187 parça bez getirip burada sattıkları anlaşılıyor.¹⁶

Görüldüğü gibi Urfa ve Urfa'ya komşu yakın vilayet ve kaza tüccarları tekstil ticareti ile uğraşmaktadırlar. Bunlardan Behisnili tüccarların bu alanda birinci sırada olduğu görülüyor. Getirilen mallar işlenmemiş veya yarı mamul olarak da piyasaya sunulmuştur. Ham pamuk miktarı bu açıdan dikkat çekicidir. Birecik, Behisni, Gerger, gelen mallar genellikle bu kategoriye girmektedir. Getirilen bu işlenmemiş pamuğun şehir içinde mamul hale getirilmekte olması mümkündür. Mamul halde şehre giren ham, kara, kırmızı, has bez cinsleri bölgesel imalatın niteliği açısından ilginçtir. Özellikle Halep'ten gelen mamul pamuklular (bez) bu şehir ile Güneydoğu Anadolu şehirleri arasındaki ticarî bağın bir örneği olarak nitelendirilebilir. Bazı pamuklu ürünlerinin satılmaması, şehirdeki bu kabil mal kompozisyonunun bolluğuna işaret olabileceği gibi, daha kârlı olacağı düşünülen şehirlere sevk maksadını da hatıra getirmektedir.

2. İpek

İpek, ortaçağ ve yeniçağ başlarında uluslararası ticarete konu olan en önemli birkaç maldan biridir.

Müslüman doğu ülkeleri XIX. yüzyıla kadar batıya ipek ve ipekli tekstil ürünleri ihraç etmişlerdir. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında Afgan istilası ile karşılaşan İran ve komşu ülkelerde ipek böcekliği ve ipek üretimi gittikçe azalarak, bu ülkelerin uluslararası ticaretteki önemlerini yitirmelerine neden olmuştur.

Kendisi de ipek üreticisi olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda uluslararası ticarete yolların geçtiği ve ipek ve ipekli mamullerin transfer edildiği bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu sayede XV. ve XVI. yüzyıllarda Bursa dünyadaki önemli ipek pazarı haline gelmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda Doğu ve İç Anadolu şehirlerinde ipek ticaretinin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

¹⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 15, 27, 39-40, 63, 76, 88, 99.

¹⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29.

¹⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

Tablo-III: Şehre Giren İpek Miktarının Yıllara Göre Dökümü:¹⁷

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kırmızı İpek	-	-	-	4	-	8	12	Batman
İpek	-	-	-	-	2	-	2	Batman
İpek	10	16	-	-	-	19	45	Çeki
Çin İpeği	-	-	26	64	-	-	90	Çeki
Kırmızı İpek	-	-	-	-	-	11	11	Yük

Tablodaki rakamlar, Urfa'ya giren ipeğin yarı mamul halde olduğunu düşündürmektedir. Fakat nisbeten azdır. Pahalı bir mal olması sebebiyle Urfa'da bir alıcı kitlesi olmadığı söylenebilir. Özellikle Çin ipeği olarak şehre 1737 ve 1738 yıllarında bir miktar mal girmiştir. Bunların belirli bir alıcı gurubuna hitap ettiği düşünülebilir.

1148/1735 yılına ait ipek tüccarlarının ait şehirler hakkında kayıtlarda bilgilere rastlanılmamaktadır. 1149/1736 yılında Karaköprülü tüccarlar tarafından şehre 16 çeki Çin ipeği getirip sattıkları görülüyor.¹⁸ 1150/1737, 1151/1738, 1152/1739 yıllarında şehre ipek getiren tüccarların ait oldukları şehirler tespit edilememiştir. Ancak bunlar Urfalı olabileceği düşünülebilir. 1153/1740 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar şehre 7 çeki ipek getirip sattıkları ve Diyarbakırlı tüccarlar ise 11 yük kırmızı ipeği şehirden transit geçirdikleri anlaşılıyor.¹⁹

3. Alaca

XIII. yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye'de çok tüketimi olan ipek-pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidine "alaca" denir. Osmanlı gümrük defterlerinde XV. yüzyıldan beri alaca adı altında birçok çeşit kumaş biliniyor. Mısır alacası, Şamî alaca, Yezdi alaca, Hindî alaca, Anaberî alaca, Manisa alacası, Tire alacası, alaca basma. Alacadan birçok giyim ve kullanım eşyası yapılırdı: Alaca kaftan, alaca heğbe, iplik alaca kaftan, alaca çarşaf, alaca minder, alaca kilim, alaca atlas ma'kad (minder), alaca peşgir. Giyecek ve ev döşemesi olarak alaca kumaşının tüketim alanı pek genişti. Bu kumaşların özelliği, ipliğin dokunmadan önce yer yer boyanarak dokumada deseni bu iplikle sağlamadan ileri gelir. Türkiye'de "makaslı" veya "taraklı" denen bu tekniğin menşei eski çağlara kadar izlenmektedir.²⁰ İncelediğimiz XVIII. yüzyıl Urfa gümrük defterlerinde de alaca çeşitlerine rastlanmaktadır.

¹⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

¹⁸ BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 17.

¹⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2186, Forma III, s. 5.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 297.

Tablo-IV: Şehre Giren Alaca Miktarının Yıllara Göre Dökümü:²¹

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Alaca	-	3	-	2	3	-	8	Adet
Şam Alaca	-	-	20	-	-	136	156	Adet
Taklit alaca	-	-	-	-	-	5	5	Adet
Taraklı	-	-	21	-	-	-	21	Adet
Şam alaca	-	-	-	20	-	-	20	Top

1149/1736 yılında Halepli tüccarlar 3 adet alaca şehre getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.²²

1151/1738 yılında Halepli tüccarlar 20 top Şam alacası,²³ Germuşlu tüccarlar ise 2 adet alaca²⁴ şehre getirip satmışlardır.

Pamuklu kumaş çeşitleri ile mukayese yapıldığında alaca ve çeşitlerinin şehirde alıcısının pek fazla olmadığı görülüyor. Alaca ve çeşitlerinin de ipek gibi belli miktarda alıcısı olduğu anlaşılmaktadır.

4. Kutnî

Alacanın benzeri bir kumaş olan kutnî, atkısı pamuk ve çözücü ipek olan bir kumaştır. Osmanlı Devleti'nin başlıca tekstil sanayi merkezlerinde, Şam, Halep, Bağdad, Bursa, Antep ve İstanbul'da önemli ölçüde dokunduğu ve ihraç olduğu gibi Hindistan'dan da ithal olunurdu. Kutnî, Anadolu'da ve Suriye'de özellikle köylülerin alıp giyecekte ve döşemede çok kullandıkları bir kumaş çeşidi olarak yaşamaktadır. Bugün ipek yerine suni ipek kullanılır.²⁵

Tablo-V: Şehre Giren Kutni Miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kutnî	-	-	-	12	-	-	12	Adet

1150/1738 yılında yukarıdaki tabloda miktarı belirtilen kutnî Antepli tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.²⁶

Urfa'ya komşu olan Antep'te ve ticari ilişkinin yoğun olduğu Şam ve Halep'te bol miktarda üretilmesine rağmen, kutninin şehre girişi çok az görülmektedir. Bu kumaş çeşidinin özellikle köylüler tarafından kullanılıyor olması, buralarda üretilen kumaşların seyyar satıcılar tarafından şehir merkezlerine, gümrüklere uğramadan doğrudan köylerde satışa sunulduğu ihtimalini hatıra getirmektedir.

²¹ Bkz. Dipnot 16.

²² BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

²³ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3.

²⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 7.

²⁵ İnalçık, a.g.e., s. 298.

²⁶ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 27.

5. Aba

Çeşitli İslâm ülkelerinde giyilen abalar birbirinden farklıdır. Suriye ve Arabistan'da giyilen aba yelek şeklinde olup dizlere kadar, Mısır'da giyilen aba ise topuklara kadar iner; cübbe biçimindedir. Osmanlılar döneminde alt tabakadaki ilim mensupları ve medrese talebesi de aba giyerdi. Çeşitli İslâm ülkelerinde farklılıklar göstermekle birlikte aba denilen kumaş, hemen her yerde kalın yünden dokunurdu. Eskiden cübbe, potur, çakşır, hırka, kalçın ve terlik gibi çeşitli giyim eşyaları yapılan aba, bugün bazı bölgelerimizde olduğu gibi, Urfa'nın kırsal kesiminde hala kullanılmaktadır. Siyah renkli abaya "kebe" denir. Türkiye'de asıl aba bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız ve kol-suz, ayaklara kadar uzanan, önü açık, üste giyilen bir elbisedir.²⁷

Tablo-VI: Şehre Giren Abâ Çeşitlerinin Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Aba	10	-	215	82	51	20	378	Adet
Bağdat Abası	-	-	-	-	6	-	6	Adet
Musul abası	-	6	-	-	-	-	6	Adet
Rakka abası	-	-	-	-	24	-	24	Adet
Kaçkun aba	-	-	-	-	10	-	10	Adet

1148/1735 yılında şehre giren 10 adet abâ Urfalı tüccarlar tarafından getirilip burada satılmıştır.²⁸

1149/1736 yılında Musullu tüccarlar 6 adet Musul abâsını şehre getirip satmışlardır.²⁹

1150/1737 yılında şehre giren 215 adet abânın tamamı Urfalı tüccarlar tarafından getirilmiştir.³⁰

1151/1738 yılında Mardinli tüccarlar 20 adet abâyı getirip sattıkları görülüyor.³¹

1152/1739 yılında Mardinli tüccarlar 12 adet abâ ile 10 adet kaçkun abâ getirip satmışlardır.³²

1153/1740 yılında Rakkalı tüccarlar 10 adet abâyı şehre getirip sattıkları görülüyor.³³

Abalık kumaşın Urfa'da bol miktarda üretimi yapılmasına rağmen dışarıdan gelen abaların da alıcı bulunduğu görülüyor. Özellikle Urfa'nın idari olarak bağlı bulunduğu Rakka abalarının burada belli sayıda alıcısının olduğu anlaşılıyor.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abâ", *DİA*, I, s. 4-5.

²⁸ *BA, D. BŞM*, Nr. 1935, s. 2.

²⁹ *BA, D. BŞM*, Nr. 41049, s. 16.

³⁰ *BA, D. BŞM*, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

³¹ *BA, D. BŞM*, Nr. 2307, s. 27.

³² *BA, D. BŞM*, Nr. 2391, s. 3.

³³ *BA, MAD*, Nr. 21150, s. 10.

6. Car

Car yün, ipek, keten ve pamuktan genellikle siyah, beyaz, kahverengi, du-manî renklerde düz, yollu veya siyah-beyaz damalı olarak özel şekilde dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da cara “*ehram*” denilmekte ve bunlar Erzurum çevresi gibi soğuk bölgelerde mor koyun yönü-nün evde dokunmuş tabii kahverengi kumaşından, Urfa ve çevresi gibi sıcak böl-gelerde ise ak koyun yönünden dokunmuş ince kumaşlardan yapılmaktadır.³⁴

Kadının baştan ayağa örtünmesinde en kolay kıyafeti teşkil eden car, vücu-da göre kesim ve dikimi olmayan, bazı yörelerde sadece köşelerinin sivriliği yu-varlatılmış, ortalama 185/215 cm. boyutlarında dört köşe bir örtüden ibarettir.

Bugün de Urfa ve çevresinde nadir de olsa kadınlar tarafından aynı tip car kullanılmaktadır.

Tablo-VII: Şehre Giren Car’ın Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Car	-	-	72	87	-	16	175	Adet
Diyarbakir carı	-	-	137	-	-	-	137	Adet
İpekli car	-	-	28	-	-	-	28	Adet

1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar tarafından 72 adet Diyarbakir carı ve 137 adet car getirip şehirde satmışlardır.³⁵ Geri mallar Urfalı tüccarlar tarafından getirilip satılmıştır.

Şehir ve çevresinde kadınların büyük bölümü tarafından kullanılan car ku-maşı Urfa’da aba gibi bol miktarda dokunduğu biliniyor. Bundan dolayıdır ki dışardan az sayıda carın girdiği görülüyor. Her zaman olduğu gibi, toplumun üst tabakasına ait kadınlarından bir kısmının ipekli carları tercih ettikleri anlaşılıyor.

7. Çuka

Cullahlık denilen pamuk dokumacılığı pamuğun bol üretildiği bölgelerde veya ulaşım imkânlarının iyi olduğu şehirlerde yaygındı. Batı ve İç Anadolu ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Mardin, Diyarbakir, Urfa, Adana gibi şehirlerde pamuklu dokumacılığı yaygın bir şekilde yapıyordu.³⁶

1518 tarihli “*Kanunname-i Liva-i Ruha Ber Müceb-i Kanun-ı Hasan Padi-şah*” başlığını taşıyan Ruha kanunnamesinde cullah çukuru denilen tezgâh-larının bulunduğu yerlerden ayda iki akçe alınıyordu.³⁷

Cullahlık adı ile bilinen dokumacılık, Urfa’da teknolojinin baş döndürücü gelişmesine rağmen, 1950’li yıllara kadar oldukça canlı bir durumdaydı, Ur-fa’da. O zaman Kanberiyeh mahallesinde 80’e yakın culha tezgâhı bulunuyor-

³⁴ Sargon Erdem, “Car”, *DİA*, VII, s. 157.

³⁵ *BA, D. BŞM*, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

³⁶ Feridun Emecen, “Cullah”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 83.

³⁷ “ve resm-i çulha ayda her çukurdan bir tenge alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur”, Ahmet Ak-gündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt: 3, İstanbul 1991, s. 278.

muş. Ayrıca Harrankapı mahallesinde de 10 civarında tezgâh çalışır vaziyette imiş. Teknolojinin hızla gelişmesi ve insanların fabrikasyon mamulleri tercih etmeleri bu tezgâhların azalmasına sebep oldu. 1980'li yıllara kadar Kamberiyeh mahallesinde 2-3 tezgâh ile Hekimdede mahallesinde 10 civarında tezgâhla bu sanatın sürdürüldüğü anlaşılıyor.³⁸

Culha tezgâhlarında baş örtüleri, ehram ve kadınların giydiği siyah çarşaf dokunurdu çok az da olsa hala dokunmaktadır. Baş örtüleri şehirli ve köylü kadınları kullandıkları tipler olmak üzere iki çeşittir. Köylüler bu örtülere "meçek" şehirli kadınlar ise "yamçak" derler. Culha tezgâhlarına üretilen bu örtüler Urfa'nın en eski ticaret merkezi olan Gümrük Hanı, Mencek Hanı ve Bedesten civarında yoğunlaşan çarşı ve dükkânlarda satışa sunulmaktadır. Bazen de culhaların imal ettikleri bu baş örtüleri kazzazlar alır, bunların kenarlarına ipekten püsküller, danteller işlerlerdi. Böylece bir sanat eseri haline getirilen örtüler, gelinlik kızların çeyizlerine katılırdı. Ayrıca bebeklerin beşiklerini de yine bu culha tezgâhlarında imal edilen örtüler süslerdi.

Tablo-VIII: Şehre Giren Çuka'nın Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Çuka	-	-	-	-	6	6	12	Batman
Çuka	-	-	-	30	-	-	30	Harar
Çuka	-	-	-	-	1	-	1	Merkeb y.
Çuka	-	-	-	-	-	4	4	Zira'
Çuka	-	-	-	-	11	-	11	Top
Çuka	-	-	4	-	2	-	6	Yük
Fransız çukası	-	-	-	10	-	-	10	Kiyye
Fransız çukası	-	35	-	-	-	-	35	Adet
Puşi çukası	-	-	-	2	-	-	2	Adet
Yemen çukası	-	-	-	10	-	-	10	Adet

Tabloda da görüldüğü gibi şehre fazla miktarda çuka girmemiştir. Bunun temel sebebi yukarıda açıklandığı gibi, bu kumaşın Urfa'da bol miktarda bulunduğundan dolayıdır. Ancak yine de dışardan ithal edilen çukaların örneğin Fransız çukasının alıcısı da olduğu görülüyor. Çuka ticaretinin daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Sadece 1152/1739 yılında Halepli tüccarlar 2 yük, Birecikli tüccarlar 1 merkeb yükü, ertesi yıl ise yalnızca Behisnili tüccarlar 6 batman çuka getirip şehirde satmışlardır.³⁹

8. Kendir

Kendir, mutedil iklimlerde yetişen bir bitkidir. Anadolu'nun kuzey kesiminde başta Kastamonu, Samsun, Ordu ve Artvin illeri ile Ege bölgesinde bil-

³⁸ Mustafa Nadir Öney, *Doğunun Altı Kapısı*, İstanbul 2001, s. 53.

³⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 17.

hassa Menderes havzasında Tire, Ödemiş, Bayındır'da kısmen de Güneydoğu Anadolu'da Urfa ve Birecik'te yetiştirilmektedir.⁴⁰

Tablo-IX: Şehre Giren Kendir'in Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	-	-	-	4	-	-	4	Deve yükü
Kendir	5	-	-	14	6	-	25	Yük

Tablo-X: Transit Geçen Kendir Miktarının Yıllara Göre Dökümü

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kendir	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kendir	-	-	24	11	-	3	38	Deve yükü
Kendir	5	20	34	59	21	8	147	Yük
Kendir	-	-	2	2	-	-	4	Katır yükü

1148/1735 yılında Germuşlu tüccarlar 4 yük kendir getirip satmışlardır.⁴¹

1149/1736 yılında şehirde satılan veya buradan transit geçen bütün kendir ticaretinin Urfa'lı tüccarlar tarafından yapıldığı görülüyor.⁴²

1150/1737 yılında Diyarbakirli tüccarlar 6 yük, Musullu tüccarlar 6 yük, Siverekli tüccarlar 2 katır yükü ve Germuşlu tüccarlar da 4 yük kendiri şehre getirmişler, ancak burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir.⁴³

1151/1738 yılında Musullu tüccarlar 2 deve yükü kendiri şehirde satarlarken, 4 yük ile 2 katır yükü kendiri burada satmayıp başka yerlere götürmüşlerdir. Germuşlu tüccarlar 5 yük, Karaköprülü tüccarlar 3 yük, Mardinli tüccarlar 4 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Halepli tüccarlar 1 deve yükü kendiri şehirde satmışlardır.⁴⁴

1152/1739 yılında Diyarbakirli tüccarlar 1 yük, Birecikli tüccarlar 3 yük kendiri şehirden transit olarak geçirmişlerdir. Mardinli tüccarlar ise 2 yük kendiri getirip satmışlardır.⁴⁵

II. Sanayii Malları

1. Boya

Şehre en çok giren maddelerden biri de boyadır. Bu da pamuk ürünleri ile bir doğru orantıdır. Çünkü o devrin önemli işletmeleri arasında kumaş boyacılığı başta gelmektedir.

⁴⁰ Hikmet Gürçay, "Organ ve Urgancılık", *Türk Etnografya Dergisi*, XI, Ankara 1969, s. 11.

⁴¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 4.

⁴² BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9.

⁴³ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 27.

⁴⁴ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 39, 51, 63.

⁴⁵ BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 29.

Tablo-XI: Şehre Giren Boyanın Yıllara Göre Dağılımı:⁴⁶

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Boya	680	477	1028	1258	273	3800	7516	Batman
Boya	-	-	7	32	-	2	41	Kantar
Boya	-	2	-	8	5	32	47	Yük

Bu dönemde tabloda görüldüğü gibi, batman ölçeği kategorisinde beş yıllık bir periyotta toplam 7516 batman yanında 41 kantar ve 37 yük boya şehre girmiştir. Miktarlara bakıldığında mal olarak giderek artan bir seyir olduğu dikkati çekecektir. Özellikle 1740 yılında boyaya olan ihtiyacın çok artmış olduğu, buradan da şehirde kumaş dokuma sanayiinin önemli bir faaliyet içinde bulunduğu düşünülebilir. Şüphesiz bu sadece şehri değil hiterlandın da ilgilendiren bir durumu da yansıtır. Boya akışını, şehre gelen mamul pamuklu bez akışıyla karşılaştırdığımızda boya girdisinin fazla olduğu yıllarda mamul pamuklu girdisinde belirli bir düşme olduğu genel olarak gözlemlenmektedir. Fakat 1736 yılına ait rakamlar bu fikri pek desteklemez. Bu yılda her türlü mal girişinde azalma söz konusudur. Bunun sebeplerini kestirmek zordur. Yine 1739'da düşük boya rakamları, aynı yıl şehre giren mamullerin ölçek rakamları ile dengeli bir görünüm sunar.

1148/1735 yılında şehre getirilen 680 batman boyanın tüccarlarının ait oldukları memleketleri tespit edilememiştir.

1149/1736 yılında şehre giren boyanın 2 yükü Sivrekli tüccarlar, 80 batmanı Hısn-ı Mansurlu tüccarlar ve 109 batmanı da Halepli tüccarlar tarafından şehre getirilip satılmıştır.⁴⁷

1150/1737 yılında Halepli tüccarlar 34 batman, Palulu tüccarlar ise 22 batman boyayı pazarlamışlardır.⁴⁸

1151/1738 Halepli tüccarlar toplam 16 kantar, 141 batman ve 4 yük boya şehre getirdikleri, bunun 16 kantar, 66 batman ile 3 yükünü burada sattıkları geri kalan 75 batman ile 1 yükü de buradan başka bir yere gönderdikleri anlaşılıyor.⁴⁹

1152/1739 yılında şehre boya getiren tüccarlarının mensup şehirler tespit edilemedi.

1153/1740 yılında ise Urfalı tüccarlar dışında sadece Halepli tüccarların 107 batman boya getirip burada sattıkları görülüyor.⁵⁰

⁴⁶ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁴⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1940, s. 3.

⁴⁸ BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-5, 15-17, 27-29.

⁴⁹ BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 112.

⁵⁰ BA, MAD, Nr. 21150, s. 8.

Ancak şehre giren boyanın büyük miktarının Urfalı tüccarlar tarafından başka yerlerden getirip burada pazarladıkları anlaşılıyor.

2. Deri

Tablo-XII: Şehre Giren Deri Miktarının Yıllara Göre Dağılımı⁵¹

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Camus gönü	86	352	1058	151	54	150	1601	Adet
Deve gönü	-	-	-	26	-	-	26	Adet
Deri	9	16	4	10	38	-	77	Yük
Keçi derisi	-	-	-	-	-	26	26	Yük
Kösele	-	11	123	48	-	1	183	Adet
Kuzu derisi	-	-	2	2	1	-	5	Yük
Maslı gön	-	29	4	-	-	-	33	Adet
Meşin	12	1	-	11	-	-	24	Yük
Sığır gönü	10	361	220	396	-	40	1077	Adet

1148/1735 yılında Behisnili tüccarlar 9 camus gönü getirip satmışlardır.

1149/1736 yılında Hısn-ı Mansurlu tüccarlar 11 adet kösele, Antepli tüccarlar ise 1 yük meşin şehre getirmişler ve burada satmışlardır.

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 60 Camus gönü, 71 kösele, Maraşlı tüccarlar 70 Camus gönü, Behisnili tüccarlar 80 Camus gönü ile 4 maslı gön şehre getirip satmışlardır. Gergerli tüccarlar 16 adet Camus gönü ile 2 yük maslı gönü şehre getirmişler, bunlardan camus gönlerini satmışlar, ancak maslı gönleri burada satmayıp başka yere götürmüşlerdir.

Antepli tüccarlar 32 sığır gönü, Malatyalı tüccarlar 10 yük deriyi şehre getirip satmışlardır.

1153/1753 yılında Çorumlu tüccarlar 16 adet camus gönü, Karaköprülü tüccarlar 26 adet camus gönü, Hısn-ı Mansurlu tüccarlar da 1 yük kösele getirip satmışlardır.

Osmanlı şehirlerinde her dönemde önde gelen sanayii çeşitlerinden dericilik daima ön sıralarda yer almıştır. Aynı şekilde bu dönemde Urfa'da da dericilik revaçta bir meslek olarak görülüyor. Şehre daha çok işlenmemiş veya yarı işlenmiş derinin girdiği ve burada mamul hale getirildiği anlaşılıyor. Şehirde dericiliğin kazançlı bir iş kolu olduğu görülüyor. Çünkü şehre bir hayli yüksek miktarda deri giriyor ve bunlar işlenip mamul hale getiriliyor.

⁵¹ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

3. Bakır ve Kalay

Tablo-XIII: Şehre Giren Bakır Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Bakır	10	43	48	5	3	-	109	Batman
Bakır	-	13	1	16	1	-	31	Yük
Eski bakır	-	-	-	4	-	-	4	Yük
Eski bakır	-	-	-	5	-	-	5	Batman
Köhne bakır	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Maraş bakırı	23	17	117	45	-	37	239	Batman
Tokat bakırı	-	-	6	30	-	-	36	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	-	28	28	Batman
Kalay ve nişadır	-	-	-	-	67	-	67	Halebî b
Kalay	-	-	-	16	-	112	128	Batman
Kalay	-	-	6	27	-	-	33	Top

1150/1737 yılında Antepli tüccarlar 17 batman Maraş bakırı, Siverekli tüccarlar da 1 yük bakır şehre getirip satmışlardır.

1151/1738 yılında Siverekli tüccarlar 45 batman Maraş bakırı, Diyarbekirli tüccarlar 5 batman eski bakır ve Germuşlu tüccarlar ise 14 yük bakır şehre getirdikleri ve sattıkları görülüyor. 1152/1739 yılında Karaköprülü tüccarlar 12 Halebî batman kalay getirip satmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki bakır ve kalay ticareti daha çok Urfalı tüccarlar tarafından yapılmıştır.

Bakır ile kalay birbirlerinden ayrılmaz iki nesne. Bakırın günlük hayatta kullanılması özellikle mutfak malzemesi olarak kullanılırken, kalaysız mümkün değildir. Urfa şehir merkezinde bakırcılığın gelişmiş bir meslek olduğu anlaşılıyor. Zira şehre genellikle işlenmemiş bakırın girdiği ve burada mamul hale getirildiği görülüyor. Mutfak malzemesi, süs eşyası ve daha başka formlarda mamul hale getiriliyordu.

4. Kına

Şehirde ticarî mallar arasında bol miktarda görülen mallardan biri de boya malzemesi olan kınadır. Kına ticareti yapan tüccarlar değişik bölgelerden getirdikleri malın bir kısmını burada sattıkları ve geri kalanı da buradan başka yerlere gönderdikleri anlaşılmaktadır. Aşağıda şehre giren ve transit geçen kına ayrı tablolarla gösterildiği gibi, tüccarların ait oldukları şehirler de gösterilmiştir.

Tablo-XIV: Şehre Giren Kınanın Yıllara Göre Dökümü⁵²

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	5	-	13	4	30	52	Yük
Kına	66	84	80	154	-	-	384	Deve yükü
Kına	-	-	-	1	-	-	1	Katır yükü
Kına	-	14	4	5	-	8	31	Merkeb yükü
Kına	-	-	6	11	-	-	18	Tay

⁵² BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

Tablo-XV: Şehirden Transit Geçen Kınanın Yıllara Göre Dökümü⁵³

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kına	-	39	2	-	-	-	41	Deve yükü
Kına	-	-	-	3	-	-	3	Merkebe yükü
Kına	-	-	-	-	25	-	25	Deve tay
Kına	3	-	-	-	-	-	3	Tay
Kına	4	10	13	31	31	9	98	Yük

1148/1735 yılında şehre giren 66 deve yükü kınayı getiren tüccarların ait şehirler belirtilmiyor.

1149/1736 yılında Musullu tüccarların şehre 4 yük kına getirdikleri ve burada sattıkları görülüyor.

1151/1737 yılında Diyarbekirli tüccarlar 3 merkebe yükü kına getirip satmışlardır. Mardinli tüccarlar 4 yük, Halepli tüccarlar 1 merkebe yükü, Musullu tüccarlar 6 tay ve Germuşlu tüccarlar da 2 yük kına şehre getirdiler, ancak malları burada satmayıp, başka yerlere gönderdiler.

1152/1738 yılında Mardinli 31 yük kınayı şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Musullu tüccarlar 4 yük kına getirdikleri bunun 2 yükünü burada sattıkları geri kalan 2 yükü de başka yerlere götürdükleri, Halepli tüccarların ise 10 yük kına getirdikleri ve tamamını burada sattıkları görülüyor.

III. Diğer Mallar

1. Kahve

Kahve üretim, satış ve tüketiminde çok çeşitli değişmelere maruz kalmış bir üründür. Kahvenin ilk vatanı Yemen'dir. Buradan yüklenip Mısır'a giden kahve, oradan gemilerle Marsilya'ya götürülüp karayolu ile Avrupa'ya yayılıyordu. Yine Kahire'den kervanlarla İstanbul, Suriye, Bağdat, İran ve Hindistan'a da gidiyordu.⁵⁴ Kahvenin anayurdu esas itibariyle Akdeniz bölgesi idi.

Avrupa'da kahve modasının yayılmasıyla birlikte, Osmanlı ülkesinden yapılan kahve ithalatı yükselmeye başladı. Bu durum kendisi de önemli bir kahve tüketicisi olan Osmanlı ülkesinde, kahve kıtlığına ve fiyatların yükselmesine sebep oldu. XVIII. yüzyılın başlarında ihrac talebinin artışı sonucu kahve fiyatları artmış ve bu fiyat artışları yanında ortaya çıkan kıtlık, Osmanlı tebası arasında şikâyetlerin yükselmesine sebep olmuştur. Bu sebeple 1707 yılında kahve ihrac yasağı kondu ve bu yasak daha önce 1673'de konulan yasaktan çok daha sıkı tutuldu.⁵⁵

⁵³ Bkz. Dipnot 52.

⁵⁴ Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998, s. 23-24.

⁵⁵ Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İ.Ü. İktisat Fakültesi Doktora Tezi), İstanbul 1984, s. 122.

Kahve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem evlerde hem de kahvehanelerde içildi; XVIII. yüzyılın başlarında daha da yaygınlaştı. Ancak XVII. yüzyılda kahve tüketimi padişah emriyle sık sık yasaklandı, hatta bu yüzden kahvehaneler kapanmak zorunda kaldı. Bu yüzden kahve ithal eden tüccarlar zarar etmişler, iç ve dış gümrük mültezimlerinin getirdiği kaçak kahveye de müşteriler yüksek fiyat ödemek zorunda kalmışlardır.⁵⁶

Tablo-XVI: Şehre Giren Kahve'nin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	-	-	-	2	2	Katır yükü
Kahve	-	-	-	1	4	1	6	Merkeş yükü
Kahve	-	-	-	1	-	-	1	Yük
Kahve	27	-	-	-	-	-	27	Batman

Tablo-XVII: Şehirden Transit Geçen Kahve Miktarı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Kahve	-	-	1	-	1	2	3	Yük
Kahve	-	-	8	3	10	10	31	Merkeş yükü

1150/1737 yılında Görenli tüccarlar 1 yük kahve şehre getirmişler, ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

1151/1738 yılında Birecikli tüccarlar 1 yük kahve getirip satmışlardır.

1152/1739 yılında Antepli tüccarlar 1 merkeş yükü, Birecikli tüccarlar 1 merkeş yükü ve Rakkalı tüccarlar da 1 merkeş yükü olmak üzere toplam 3 merkeş yükü kahveyi şehirden transit olarak geçirmişlerdir.

1153/1740 yılında Karaköprülü tüccarlar 1 merkeş yükü kahveyi şehre getirip satmışlardır. Birecikli tüccarlar 1 merkeş yükü ve Antepli tüccarlar 3 merkeş yükü kahveyi şehre getirmişler, ancak şehirde satmayıp, başka yere götürmüşlerdir.

Urfa kültürünün önemli bir yere sahip olan kahve şehre az miktarda girdiği görülüyor. Oysa aynı dönemde şehirde kavrulmuş ve dövülmüş kahvenin satıldığı bir tahmishane vardı. Bunun sebebi kahvenin uzak yerlerden gelmesinden ötürü fiyatının yüksek olması nedeniyle bütün halk tabakaları tarafından tüketilemediği ihtimali düşünülebilir. Bununla ilgili yazılı belgelerde kaydı bulunmayan ancak yaşanan bir vakıa olarak bir şey daha söylenebilir; yörenin kültürüne göre kahve öyle her aile tarafından kullanılabilir bir malzeme değildir.

Bunun için toplumun "ileri" gelen aileleri arasında yer almak gerekiyordu. Bu kültür yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

⁵⁶ Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2000, s. 237.

2. Tütün

Tablo-XVIII: Şehre Giren Tütün'ün Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Tütün	-	-	-	283	23	2	308	Yük
Tütün	32	-	167	79	-	-	278	Deve yükü
Tütün	-	-	-	10	-	13	23	Batman
Tütün	-	-	-	1	-	-	1	Tay
Tütün	-	1	4	3	-	-	8	Katır yükü

Tütün ticaretinin büyük kısmının Urfalı tüccarlar tarafından yapıldığı görülmüyor. Bunların dışında 1150/1737 yılında Diyarbakırlı tüccarlar 4 katır yükü, 1151/1738 yılında ise Musullu tüccarlar 1 yük tütünü şehre getirmişler, ancak satmadan başka yere götürmüşlerdir.

3. Sabun

Temizlik malzemesi olan sabun yine en çok gelen mallardan bir tanesidir. Bu yüzyılda şehirde birçok hamamın olduğu bilinmektedir. Hamam sayısının fazla olmasının yanında halkın temel temizlik malzemesi olarak sabun kullanılması sebebiyle bu malın şehre bol miktarda girişini sağlamıştır.

Tablo-XIX: Şehre Giren Sabun'un Yıllara Göre Dökümü⁵⁷

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	23	7	3	-	3	36	Deve yükü
Sabun	147	241	213	815	173	89	1678	Merkebe yükü
Sabun	27	-	-	23	-	50	100	Yük
Sabun	-	2	12	8	2	-	24	Katır yükü

Tablo-XX: Şehirden Transit Geçen Sabun Miktarının Yıllara Göre Dökümü⁵⁸

Yıllar	1735	1736	1737	1738	1739	1740		
Mal cinsi	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Toplam	Ölçü birimi
Sabun	-	-	4	-	-	1	5	Katır yükü
Sabun	-	3	9	-	23	-	35	Merkebe yükü
Sabun	-	-	21	5	-	3	29	Deve yükü
Sabun	10	12	89	16	34	5	166	Yük

⁵⁷ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

⁵⁸ BA, D. BŞM, Nr. 1935, s. 2-5; Nr. 1949, s. 2-5; BA, D. BŞM, Nr. 41049, s. 9-10, 15-17; Nr. 1940, s. 3; Nr. 2062, s. 3-4; BA, D. BŞM, Nr. 2186, s. 3-4, 15, 16, 27, 28, 29, 43, 44, 45, 55, 56, 67, 68, 69, 79, 80, 81, 91, 92; BA, D. BŞM, Nr. 5222, s. 8-10; BA, D. BŞM, Nr. 2307, s. 3-4, 15-16, 27-28, 39-40, 51-52, 63-64, 75-76, 87-88, 99-101, 111-112; BA, D. BŞM, Nr. 2391, s. 3-5, 15-17, 27-29; BA, D. BŞM, Nr. 2445, s. 3-7; BA, MAD, Nr. 21150, s. 6-10.

1148/1735 yılında şehre giren 27 yük sabunun sadece 4 yükü Musullu tüccarlar tarafından getirildiği ve burada satıldığı görülüyor. Geri kalan malın hangi şehirlerden geldiği kaydedilmiyor.

1149/1736 yılında Siverekli tüccarlar 3 merkeb yükü, Germuşlu tüccarlar 2 merkeb yükü, Halepli tüccarlar 23 deve yükü ve Antepli tüccarlar 2 katır yükü mal getirip burada sattıkları, Mardinli tüccarların ise 12 yük sabunu buradan transit geçirdikleri görülüyor.

1150/1737 yılında Germuşlu tüccarlar 28 merkeb yükü, Musullu tüccarlar 7 katır yükü, 1 merkeb yükü, Antepli tüccarlar 2 katır yükü, merkeb yükü, Mardinli tüccarlar 1 katır yükü, Halepli tüccarlar 18 merkeb yükü ile 2 katır yükü sabun getirdikleri tamamını burada sattıkları anlaşılıyor.

1151/1738 yılında Germuşlu tüccarlar 9 merkeb yükü sabunu getirip burada sattıkları gibi 10 yük de transit olarak geçirmişlerdir. Musullu tüccarlar 2 katır yükünü burada satmışlar ve 5 yükünü de satmadan başka yerlere göndermişlerdir. Halepli tüccarlar 23 yük, 6 katır yükü ve 8 merkeb yükü sabun getirdikleri ve tamamının burada sattıkları görülüyor.

1152/1739 yılında sadece Siverekli tüccarların 2 katır yükünü burada sattıkları ve 23 yükünü de burada satmayıp transit geçirdikleri tespit edilebiliyor.

1153/1740 yılında Halepli tüccarlar 25 yük, Musullu tüccarlar 25 yük mal getirip satmışlar. Yine Musullu tüccarlar 3 yükü de transit olarak geçirmişlerdir.

Sonuç olarak; yukarıda gümrük defterlerinden çıkardığımız rakamlar ve oluşturduğumuz tablolar birçok açıdan değerlendirilebilir. Her şeyden önce bu rakamlarda Urfa'nın cazip bir ticaret merkezi olduğunu görmek mümkündür. Ticari mal kompozisyonuna baktığımızda halkın bu günkü tabirle daha çok "orta sınıf" olduğu anlaşılmaktadır. Zengin tabakanın rağbet edeceği ürünler örneğin ipek çok az miktarda girdiği görülmektedir.

Ticari faaliyete bulunan tüccar zümresinin büyük çoğunluğunun yakın çevreden Musullu, Diyarbakırlı, Karaköprülü, Behisnili, Mardinli, Birecikli, Hısn-ı Mansurlu, Palulu, Antepli, Maraşlı, Halepli, Gergerli, Rakkalı, Siverekli, Urfalı, Malatyalı şehirlerden oluştuğu görülüyor. Yine tüccarların çoğunluğunu Müslümanların oluşturdukları isimlerden anlaşılıyor. Müslümanlardan sonra Yahudi ve Ermeniler gelmektedir. Bunlardan Urfa'da iskân edenler olduğu gibi, başka yerlere mensup bulunanlar da vardı.

Müslüman ve gayrimüslim tüccarların genel de aynı malları başka yerlerden getirip burada pazarladıkları görülüyor. Sadece dikkati çeken husus lüle ticaretinin daha çok Yahudi tüccarlar tarafından yapılmasıdır.

Urfa'nın çevresinde Ermeni tüccarların daha çok Urfa'ya bağlı Germuş köyünden idiler. Müslüman tüccarların en çok mensup oldukları köy ise Karaköprü'dür.

Yahudiler ise daha çok şehir merkezinde ikamet ettikleri ve buradan ticaretle meşgul oldukları anlaşılıyor.

Bibliyografya

1. Arşiv Kaynakları

- BOA, D. BŞM, Nr. 1949.
BOA, D. BŞM, Nr. 2062.
BOA, D. BŞM, Nr. 2186.
BOA, D. BŞM, Nr. 2391.
BOA, D. BŞM, Nr. 2445.
BOA, D. BŞM, Nr. 5222.
BOA, D. BŞM, Nr. 1935.
BOA, D. BŞM, Nr. 1940.
BOA, D. BŞM, Nr. 2307.
BOA, D. BŞM, Nr. 41049.
BOA, MAD, Nr. 21150.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt: 3, İstanbul 1991.
EMECEN, Feridun: "Cullah", *DİA*, Cilt: 8, İstanbul 1993.
ERDEM, Sargon: "Car", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1997.
ERİM, Neşe: *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, Doktora Tezi, İstanbul 1984.
FAROQHİ, Suraiya: *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2000.
GENÇ, Mehmet: "İltizam", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000.
_____: *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
GÜRÇAY, Hikmet: "Urgan ve Urgancılık", *Türk Etnografya Dergisi*, XI, Ankara 1969.
HATTOX, Ralph S.: *Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998.
İNALCIK, Halil: "İmtiyâzât, Osmanlı Dönemi Kapitülasyonların Karakter ve Mahiyeti", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000.
_____: *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993.
KAYA, Şennur: "Bazı Liman Kentlerindeki Örnekler Işığında Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İnşa Edilen Gümrük Binalarının Mimari Özellikleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2010, ss. 73-92.
KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: *Osmanlı Gümrük Kayıtları, Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980.
_____: "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt: 2, İstanbul 1999.
_____: "Gümrük (Osmanlılar'da Gümrük)", *DİA*, Cilt: 14, İstanbul 1996.
_____: *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850)*, Ankara 2013.
ÖNAY, Mustafa Nadir: *Doğunun Altı Kapısı*, İstanbul 2001.
ULUDAĞ, Süleyman, "Abâ", *DİA*, Cilt: 1, İstanbul 1988.